

Ния Радева

ТРАНСФОРМАЦИЯ НА БЕЗЛИЧНА ПРЕДИКАТИВНА
КОНСТРУКЦИЯ В РЕЧТА НА ЖИТЕЛИ НА ЯМБОЛСКО

Niya Radeva

TRANSFORMATION OF IMPERSONAL-PREDICATIVE
CONSTRUCTION IN THE SPEECH OF CITIZENS FROM
YAMBOL REGION

Abstract: The analysis focuses on a regional variant of an impersonal-predicative construction of the type *strah me e (beshe)* (*I am/was afraid* in English). The citizens from the region of Yambol use the variant *stra(h)sheme*. It is a contamination of the noun and the 3rd person singular form of the auxiliary verb *sam* (*to be* in English) most often in the imperfective aspect. The phenomenon occurs only in the literary model with a short form of a personal pronoun in the accusative case. The semantically corresponding personal verbs are always reflexive – *strahuvam se* (*I'm afraid* in English). The phenomenon was noticed by I. Kochev in the 1960s in Sliven and in three villages to the east and southeast of Yambol. It is defined as a hypostasis. I add examples from the speech of people born in two other villages to the south and southwest of the town of Yambol. They confirm the examples found so far and show diversity with respect to some grammatical categories. I draw some conclusions about the nature of the transformation, its territorial distribution and sustainability.

Keywords: impersonal-predicative constructions, sub-Balkan dialect, Yambol region, Bulgarian language.

В речта на жители на Ямбол се забелязва интересна трансформация на безлична предикативна конструкция. Промяната засяга модела **съществително име + винителна форма на личното местоимение + форма на глагола съм в 3 л. ед. ч.** (*страх ме е, срам ги беше*). Четиримата информатори (вж. съкращенията), у които съм засякла явлението, употребяват вместо тези форми *стра(х)ше ме* = *страх ме беше*, *срамше ги* = *срам ги беше*. В този модел **първият компонент е контаминация на съществително и форма на глагола съм в 3 л. ед. ч. + винителна форма на личното местоимение**. Ето примерите в контекст.

*Баща си го слушах, то много **ма страше** от него.* К.К.

*Седят прет вратата, **страхше ги** да влязат. Аз влязох.* К.Д.

*Много **ма ятише** на тос апартамент, но нямаше кък.* Ц.З.

*Имаше един, **срамше го** от брадавици, много имаше, и едно дядо му каза (лек) и се справи.* К.К.

*Тогас **най на страше**.* К.К.

*Сигурно **го'й страхло**, затова не е стрелял.* К.К.

Както се вижда от посочените примери, конструкцията запазва безличния си характер. Окончанието на „новата“ дума е регулярното окончание на глагола за 3 л. ед. ч. в имперфект (*-ше*) или на съответната му форма в перфект (*-ло + е – съм* в 3 л. ед. ч). Може да се степенува и тогава е равна по семантика на съответната степенувана книжовна конструкция (***най на страше** = най ни беше страх*). Вторият компонент в диалектния модел си остава личното винително местоимение.

Контаминираната форма се държи като глагол, тя приема различни глаголни окончания, но заради безличния характер на конструкцията кръгът е силно ограничен (основно за 3 л. ед. ч. в имперфект *–ше*, рядко за перфект или за преизказване *-ло*). Така контаминираният компонент е глагол, подобен на безличните глаголи, но за разлика от тях няма форма за сегашно време.

В един пример се забелязва употреба на глагол *съм* в сегашно време, но освен контаминираната форма. Примерът е *Кам' бяхме в Либия, нас **на'й срамши** да поканим италианците*. К.П.

Той е по-различен от вече представените, защото коментираният модел е „допълнен” с форма на глагола съм в сегашно време – (*срамши на'й / срамше ни е*). Предава се минало събитие, което ясно личи от контекста, но *е* добавя момент на „сегашност“ към представата за минало, създадена от имперфектното *срамше*. Примерът е интересен, защото разширява посочения регионален модел и защото е трудно да се определи книжовното му съответствие, т.е. *срамше ни е* – дали е равно на *срам ни беше*, или на *срам ни е*.

Наличието на откритите от мен примери (*страше ме, срамше ме* и *ядше ме*) и на представените от И. Кочев – *страше ме, срамше ме, ядше ме, смяше ме, гнусше ме, кефше ме* (Кочев 1962: 281-283), получени от *смях ме е, гнус ме е, кеф ме е*, очертава разнообразието на регионалния модел. То, относително погледнато, не е малко, защото поначало примерите на безлични предикативни конструкции със съществително и лично винително местоимение са малко. В изследванията, освен представените, се споменават още *грях ме е, грижа ме е, гъдел ме е, еня ме е, свян ме е, гроза ме е* (Норман 1988: 10). Т.е. от общо 12 конструкции при 6 е регистрирана трансформация. А *сван ме е* и *гроза ме е* вече са отпаднали от речевата практика. В контекста на изследването може да се предположи наличието на трансформации от *грях ме е* и *грижа ме е*, но засега не съм чула или срещнала цитирани.

Разнообразието на диалектната трансформация се проявява и на друго равнище. Тя обхваща както стилистично неутрални предикативни конструкции (*страх ме е*), така и с подчертано разговорен характер (*кеф ме е*). Разлика има, въпреки че голяма част от безлично-предикативните думи, особено при съчетаване с кратки лично местоименни форми, са разговорни, стилистично маркирани (Сашева 2023: 189).

Доказателство, че в нова форма се комбинират именно съществително име и спомагателният глагол, са примерите *сра(х)ше ме, ядше ме* и *срамше ме*, защото съответстващите лични глаголи са със суфикси (*страхувам се, ядосвам се, срамувам се*), които като част от основата остават в парадигмите им в различ-

ните глаголни времена. Останалите случаи не се оказват толкова красноречиви, понеже съответните лични глаголи са без суфикси (*гнуся се, смея се, кефя се*). Така, на пръв поглед, разликата на-пример между *кефше ме* и *кефеше ме* не прави голямо впечатление при общуване.

Важно е да се отбележи, че по семантика на безличните форми – както на книжовните (*страх ме беше*), така и на разговорните (*страше ме*) – отговарят възвратни лични глаголи (*страхувах се, ядосвах се, гнусях се, кефех се*). Това се вижда ясно в случаите, когато в езика има възвратен и невъзвратен глагол (*ядосвам/ядосвам се, кефя/кефя се*). *Ядше ме* е в някакъв смисъл паралелна форма на *ядосвах се* и двата изискват непряко допълнение, докато *ядосвам* предполага пряко допълнение. Казва се *яд ме е, ядше ме/ядосвам се на нещо или на някого, а ядосвам някого*. Подобно е и *кеф ме е, кефше ме/кефя се на нещо или на някого, а кефя някого*.

Такава трансформация не ми е известна при безлични предикативни конструкции, чийто модел е подобен, но с дателно лично местоимение (*жал ми е, мъка ми е, кеф ми е*). Причината вероятно е в различния акцент в семантиката. Моделът с дателно лично местоимение сякаш клони повече към именно значение, отколкото към глаголно. Разликата се вижда при съпоставка на случаите, в които ги има двете безлични конструкции, например *кеф ме е/кеф ми е; грях ме е/грях ми е; грижа ме е/грижа ми е*. При винителния модел на *кеф ме е* съответства *кефя се, радвам се*; на *грях ме е* – *боя се, съвестно ми е*; на *грижа ме е* – *грижа се, интересувам се*. При дателния модел на *кеф ми е* съответства *имам удоволствие, хубаво ми е*; на *грях ми е* – *имам грях, имам пропуск*; на *грижа ми е* – *имам грижа, имам ангажмент, имам проблем*.

Съществена разлика между двете подобни конструкции с дателна и винителна клитика очертава М. Стаменов (Стаменов 2022: 359–360, 364). Според неговата хипотеза „дателният падеж се специализира за изразяване на страдателен субект, докато винителният – на страдателен обект, т.е. при винителния като

структурен падеж имаме по-висока степен на „обективизация“ на граматична основа на субекта.“ (Стаменов 2022: 359–360).

Възможно е контаминираният безличен модел, използван от жители на Ямболско, да е свързан косвено с по-обща морфологична особеност, която понякога се среща в речта на отделни представители на говора. В парадигмите на определени глаголни времена не спомагателният глагол променя окончанието си, както се е установило в книжовния език, а пълнозначният, този, който представя самото действие. Ето примери: *Какво стана, че се наводни, че не мой да го поемаше дерето*; *Аз го видях мястото. Ти няма да го харесаше там* (мястото); *Там ша беше* (щеше да бъде) *супермаркет, ама направиха склад*. В Ямбол може да се чуе и друго съгласуване при комуникация, например *Аз как ги виках да ми **циментираха** на село*. Тук глаголът сказуемо в подчиненото изречение, въведено със съюз *да*, е не в сегашно време, а в имперфект.

Коментиранията в изследването разговорна трансформация на безлична предикативна конструкция е вече забелязана и анализирана от Иван Кочев (Кочев 1962: 281–283). В статията си той определя явлението като „случай на хипостаза – подмяна на една граматична категория с друга“ – чрез словообразуване, при което „се сливат две или повече думи от определена синтактична конструкция в една“ (Кочев 1962: 281). И. Кочев посочва, че хипостазата се проявява при съществителни предикативни думи, които означават състояние. Обяснението е, че в позиция близо до спомагателен глагол, както е в безличните изречения, тези съществителни се подлагат на вербализация. Семантиката се поема от съществителното, а спомагателният глагол е носител на граматичното значение. Изследователят споменава, че проявата на хипостаза може да има връзка с проблема за обособяването на самостоятелна част на речта, на категория състояние (Кочев 1962: 282).

Примерите, записани и анализирани от И. Кочев, и примерите, събрани и коментирани от мен, позволяват да се направят някои обобщения. Хипостазата или контаминацията на безлична предикативна конструкция от типа **стра(х)ше ме** = *страх ме е*

(беше) е забелязана при *страх ме е, яд ме е, срам ме е, гнус ме е, смях ме е, кеф ме е*. Примери с *грях ме е* и *грижа ме е* не са регистрирани, но изглеждат възможни.

Явлението се проявява само при модела с винително лично местоимение (*кеф ме е*). Трансформация при този с дателно (*кеф ми е, дерт ми е, мъка ми е, жал ми е*) няма.

На разглежданите трансформирани конструкции съответстват по семантика лични глаголи, които са задължително възвратни (*страхувам се, кефя се*).

„Новата“ част от безличната предикативна конструкция, получена от съществителното и глагола *съм*, най-често е в изявителната и преизказната форма на имперфект. Сред моите примери обаче фигурира и един в перфект (*го е страхло*). Има и един по-особен, при който спомагателният глагол дава имперфектно окончание на съществителното, но продължава да присъства в модела със съответната си презентна форма (*срамше ни е*).

Оказва се, че явлението не е съвсем ограничено географски. И. Кочев споменава, че е характерно за Сливенско и Ямболско. Примерите му са от три сливенски села, а също от ямболските Могила, Зимница и Страджа. Те обаче се намират на изток и югоизток от Ямбол. Моите информатори са от Маломир – на 26 км. южно от Ямбол, и от Болярско – на десетина километра югозападно от Ямбол. Всъщност наблюденията ми разширяват ареала на употребата на въпросния трансформиран модел. Оказва се, че се среща в речта на жителите на населени места, разположени в четирите посоки около Ямбол.

От представения тук материал и от споменатото от статията на И. Кочев личи също, че хипостазата или контаминацията с резултат *стра(х)ше ме* не е свързана с диалекта на едно селище, с един териториален диалект, а има по-широка регионална употреба в рамките на подбалканския говор. Ако обърнем внимание на езиковия материал, послужил за контекст на примерите у И. Кочев и в това изследване, ще видим, че не са отразени различни фонетични и морфологични особености.

Съпоставката на двете изследвания показва също, че анализираната трансформация е жива в речевата практика и за пе-

риод от 60 години (от 60-те г. на 20 в. до моите наблюдения през 20-те г. на 21 в.) не се е изгубила.

БИБЛИОГРАФИЯ

Кочев 1962: Кочев, И. Някои случаи на хипостаза в подбалканския говор. – В: *Известия на Института за български език*, кн. 8, 281 – 283. // Kochev 1962: Kochev, I. Nyakoi sluchai na hipostaza v podbalkanskiya govor. – In: *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, кн. 8, 281 – 283.

Норман 1988: Норман, Б. Ю. За някои типове безлични конструкции в съвременния български език. – В: *Език и литература*, кн. 6, 3 – 11. // Norman 1988: Norman, B. Yu. Za nyakoi tipove bezlichni konstruksii v savremenniiya balgarski ezik. – In: *Ezik i literatura*, кн. 6, 3 – 11.

Сашева 2023: Сашева, В. Безлично-предикативните думи в българския език и мястото им сред другите класове думи. – В: *Български език*, Приложение, 179 – 192. // Sasheva 2023: Sasheva, V. Bezlichno-predikativnite dumi v balgarskiya ezik i myastoto im sred drugite klasove dumi. – In: *Balgarski ezik*, Prilozhenie, 179 – 192.

Стаменов 2022: Стаменов, М. Принос към семантичната характеристика на предикативите за вътрешни преживявания със субект в дателен падеж. – В: *Български език*, Приложение, 351 – 366. // Stamenov 2022: Stamenov, M. Prinos kam semantichnata harakteristika na predikativite za vatreshni prezhivyavaniya sas subekt v datelen padezh. – In: *Balgarski ezik*, Prilozhenie, 351 – 366.

СЪКРАЩЕНИЯ

К.Д. – Кръстина Димитрова – 1943, родом от с. Маломир, живяла в Гърция, живее в Ямбол.

К.К. – Кръстьо Кръстев – 1961, родом от с. Маломир, живее в Ямбол.

К.П. – Кръстьо Пенев – 1950, родом от с. Болярско, живее в Ямбол.

Ц.З. – Цонко Заека – 1959, родом от с. Маломир, живее в Ямбол и Маломир.